

# TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜNÜN YAPISI VE ÜCRETLİLER

MESS Mercek Dergisi, Nisan 1997

Yıldırım Koç  
TÜRK-İŞ Genel Başkan Danışmanı

Türkiye'de işgücünün yapısında İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir değişim yaşanmaktaydı. Ancak 1970'li yıllarda yaşanmaya başlanan ekonomik bunalım, 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 istikrar programları, yüksek oranlı işsizlik, 1970'li yıllardan başlayarak gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayii üretiminin artmasına yönelik yeni uluslararası işbölümü, yeni teknolojiler ve üretim yöntemleri ve Sovyet sisteminin çöküşüne bağlı olarak, Türkiye'de işgücünün ve istihdamın yapısında köklü bir değişim gündeme geldi. Özellikle 5 Nisan 1994 istikrar programının işgücünün, istihdamın ve ücretlilerin yapısındaki etkileri konusunda genel ve kapsayıcı veriler bulunmamakla birlikte, bazı gözlemler gelişimin çizgisi ve boyutları konusunda yeterli ipucu vermektedir. Önümüzdeki yıllarda bugünlere ilişkin yayınlanacak veriler, günümüzün köklü ve hızlı değişimini gözler önüne daha iyi serecektir.

## Türkiye'de Nüfus ve Faal İşgücü

Türkiye'de nüfus artarken, çalışanların toplam nüfusa oranı ve faal işgücünün çalışma yaşındaki nüfusa oranında sürekli bir düşme gözlenmektedir.

1955 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye nüfusu 24,1 milyon iken, gelir getirici bir işte çalışanlar 11,7 milyonu (% 48,5) oluşturuyordu. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre ise, nüfus 56,5 milyonken, gelir getirici bir işte çalışanların sayısı 23,4 milyon (% 41,4) idi.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün hanehalkı işgücü anketi sonuçları da işgücüne katılım oranlarında ciddi bir düşme göstermektedir. İstihdam edilenler (eksik istihdam dahil) ile açık işsizlerin 12 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusa oranı olan işgücüne katılım oranı, 1988 yılı Ekim ayında yüzde 54,6 iken, 1996 yılı Nisan ayında yüzde 50,0 olmuştur. Aynı dönemde erkeklerin işgücüne katılım oranı yüzde 76,3'ten yüzde 70,2'ye, kadınların işgücüne katılım oranı ise yüzde 33,2'den yüzde 30,1'e gerilemiştir. Kentsel yerlerde (20.001 ve daha fazla nüfuslu yerler) işgücüne katılım oranı bu dönemde yüzde 45,1'den yüzde 40,6'ya gerilerken, kırsal bölgelerde (20.000 ve daha az nüfuslu yerler) bu oran yüzde 64,4'ten yüzde 61,6'ya inmiştir <sup>1</sup>.

Gelişmiş ülkelerde bu oran artarken, Türkiye'de DİE verilerinde gözüken bu gerileme pek inandırıcı değildir.

OECD, işgücüne katılım oranını, toplam işgücünün 15-64 yaş grubuna oranı olarak almaktadır. Bu ölçütlerle hazırlanmış OECD verilerine göre, Türkiye'de işgücüne katılım oranı 1973 yılında yüzde 74,0 iken, 1979 yılında yüzde 71,2'ye, 1983 yılında yüzde 64,7'ye, 1993 yılında da 57,7'ye gerilemiştir. 1973 yılından 1993 yılına işgücüne katılım oranı Kuzey Amerika'da yüzde 68,2'den yüzde 74,0'e, Avrupa Birliği'nde yüzde 66,2'den yüzde 67,4'e, OECD toplamında da yüzde 68,2'den yüzde 70,9'a yükselmiştir. OECD ortalamasında işgücüne katılım oranı 1995 yılında yüzde 71,4 olmuştur <sup>2</sup>

DİE'nin işgücü ve istihdam yapılarını kavramaya yönelik duragan yöntemleri, hızlanan değişime ayak uyduramamaktadır. Özellikle, kaçak istihdamın yaygınlaşması ve "kendi hesabına çalışan", "ücretsiz aile çalışanı" veya "işgücüne dahil olmayanlar" kategorisinde gözüken fiilen ücretlilik ilişkisinde olanların sayısında son yıllarda görülen hızlı artış, DİE'nin geleneksel yöntemlerini aşmakta ve gerçeklikle DİE verileri arasındaki farkı daha da büyötmektedir.

<sup>1</sup> DİE, **Haber Bülteni**, 3.10.1996, s. 7-9.

<sup>2</sup> OECD, **Employment Outlook (July 1996)**, 1996, Paris, s.196.

1955 - 1990 döneminde nüfus sayımlarına göre toplam nüfus, çalışanlar ve çalışanların toplam nüfusa oranı aşağıda sunulmaktadır <sup>3</sup>.

### **Nüfus Sayımlarına Göre Toplam Nüfus ve Çalışanlar**

<u>Yıl</u>	<u>Nüfus(1)</u>	<u>Çalışanlar(2)</u>	<u>(1) / (2)</u>
1955	24.064.763	11.660.462	48,5
1960	27.754.820	12.993.245	46,8
1965	31.391.421	13.557.860	43,2
1970	35.605.176	15.118.887	42,5
1975	40.347.719	17.383.828	43,1
1980	44.736.957	19.212.193	42,9
1985	50.664.458	21.579.996	42,6
1990	56.473.035	23.381.893	41,4

Hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre nüfus ve işgücüne ilişkin veriler de aşağıda sunulmaktadır.

### **Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları** <sup>4</sup>

<u>Tarih</u>	<u>Toplam Nüfus (000)</u>	<u>12 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus (000)</u>	<u>Toplam İşgücü (000)</u>	<u>Toplam İstihdam (000)</u>	<u>Toplam İstihdam içinde Eksik İstihdam (000)</u>	<u>İşsiz (000)</u>	<u>İşgücüne Katılma Oranı (%)</u>
1988 Ekim	53.284	37.223	20.309	18.541	1.322	1.767	54,6
1989 Nisan	53.641	37.642	20.819	19.002	1.113	1.817	55,3
1989 Ekim	54.449	38.409	20.983	19.094	1.361	1.890	54,6
1990 Nisan	55.008	39.009	20.529	18.697	1.639	1.831	52,6
1990 Ekim	55.580	39.583	21.562	19.947	1.518	1.616	54,5
1991 Nisan	56.157	40.156	21.637	20.019	1.533	1.619	53,9
1991 Ekim	56.708	40.709	21.238	19.452	1.379	1.787	52,2
1992 Nisan	57.243	41.253	21.303	19.578	1.731	1.724	51,6
1992 Ekim	57.794	41.810	21.703	19.959	1.591	1.745	51,9
1993 Nisan	58.312	42.356	21.310	19.701	1.385	1.607	50,3
1993 Ekim	58.937	42.988	21.628	19.906	1.570	1.722	50,3
1994 Nisan	59.435	43.517	22.179	20.315	1.680	1.864	51,0
1994 Ekim	59.829	43.951	22.136	20.397	1.931	1.740	50,4
1995 Nisan	60.380	44.537	22.446	20.833	1.573	1.613	50,4
1995 Ekim	60.901	45.085	22.900	21.378	1.450	1.522	50,8
1996 Nisan	61.412	45.606	22.809	21.376	1.440	1.431	50,0

<sup>3</sup> Makalede yer alan nüfus sayımlarına ilişkin tüm veriler aşağıdaki kaynaklardan derlenmiştir: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, Yay.No.399, İstanbul, 1961; DİE, **Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, **20.10.1985**, Yay.No.1369, Ankara, 1989; DİE, **Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, **26.20.1975**, Yay.No.988, Ankara, 1982; DİE, **Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, **25.10.1970**, Yay.No.756, Ankara, 1977; DİE, **Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, **24.10.1965**, Yay.No.568, Ankara, 1969; DİE, **Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikler**, **12.10.1980**, Yay.No.1072, Ankara, 1984.

<sup>4</sup> DİE, **Haber Bülteni**, 3.10.1996, s. 7.

1994 Ekim hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre, Türkiye'deki 59,8 milyon kişinin 44,0 milyonu 12 ve daha yukarı yaşlardaki nüfustu. Bu kişilerin 22,1 milyonu, gelir getirici bir işte çalışıyordu veya işsizdi. 21,8 milyonu ise işgücüne dahil değildi. Bu kişilerin işgücüne dahil olmama nedenleri şöyleydi <sup>5</sup>:

### **İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri**

<b><u>Nedenler</u></b>	<b><u>(000)</u></b>
İş aramayıp işbaşı yapmaya hazır	355
Mevsimlik çalışan	244
Ev kadını	10.756
Öğrenci	5.305
Emekli	1.729
İrad sahibi	425
Özürü veya hasta	2.307
Ailevi ve kişisel neden	603
Diğer	91

Günümüzde birçok ev kadınının eve-iş-verme sistemi içinde parça başı ücret karşılığı evlerinde imalat sanayii üretiminde bulunduğu bilinmektedir. Birçok emeklinin ve öğrencinin de kayıt-dışı sektörde çalıştığına ilişkin ipuçları vardır.

### **Türkiye'de İşsizlik**

Türkiye'de işsizlik son yıllarda hızla artmaktadır. Bunda en önemli etmen, kırsal bölgelerde yaşanan geciktirilmiş mülksüzleşme ve kentlere göçtür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yaşanan ekonomik büyüme, kırsal kesimde küçük üreticiliğin korunması ve hatta geliştirilmesini olanaklı kılacak kaynakları sağladı. Siyasal iktidarlar, kendileri açısından bir oy deposu olarak gördükleri kırsal kesim nüfusuna, bu olanaklardan yararlanarak önemli destekler verdi. Diğer taraftan, özellikle Çin, Vietnam, Laos, Kamboçya gibi ülkelerde yaşanan siyasal gelişmelerden sonra, uluslararası sermayenin genel politikası, gelişmekte olan ülkelerde küçük üreticiliğin teşvik edilmesi ve desteklenmesi oldu. Bu anlayışın bir sonucu olarak, bir taraftan bazı ülkelerde "beyaz devrim" adıyla tarım ve toprak reformları uygulandı, diğer taraftan küçük üreticilik çeşitli subvansiyonlarla ayakta tutuldu ve hatta geliştirildi.

Ancak, ekonomik bunalım, gelişmekte olan ülkelerde ucuz işgücü gerektiren yeni uluslararası işbölümü ve Sovyet sisteminin çöküşü sonrasında, kırsal kesimde küçük üreticiliğe verilen bu destek hem çok yüksek maliyetli ve hem de siyasal açıdan gereksiz konuma düştü. Buna bağlı olarak, genel olarak gelişmekte olan ülkelerde, özel olarak da Türkiye'de kırsal kesimde bir mülksüzleşme süreci hızlanarak sürdürüldü.

24 Ocak istikrar programı sonrasında tarıma verilen destek önemli ölçüde azaltıldı. IMF yetkilileri de, ülkemizdeki bazı yöneticiler de, tarımın gayri safi yurtiçi hasıladaki payının yüzde 15 dolaylarında kalmasına karşın, kırsal kesim nüfusunun yüzde 45'ler düzeyinde olmasının sakıncalarından ve kırsal kesim nüfusunun toplam nüfus içindeki oranının yüzde 15'lere indirilmesi gereğinden söz etmeye başladılar. Gerçekten de, 1980 nüfus sayısı sonuçlarına göre, nüfusun yüzde 56,1'i bucak ve köylerde oturuyordu. Bu oran 1990 nüfus sayımı sonuçlarında yüzde 41'e indi. 20.000 nüfusu kır-kent ayrımında eşik olarak alınırsa, hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre, 1996 yılı Nisan ayında faal işgücünün yüzde 55'i hala kırsal kesimdeydi.

<sup>5</sup> DiE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları - Ekim 1994, Yay.No.1876, Ankara, 1996, s.49.

Türkiye'de son yıllarda kırsal bölgelerden kentsel bölgelere doğru hızlı bir göç ve buna koşut bir mülksüzleşme süreci yaşanmaktadır.

Kırsal kesimde hakim olan durum, küçük toprak mülkiyeti ve küçük ölçekli hayvancılıktır. Kırsal bölgelerden kentlere göçenler, topraklarından ve geçim sağlayıcı hayvancılıktan kopmakta ve mülksüzleşmektedir, veya ekonomik nedenlerle mülksüzleşenler göç etmektedir. Bu süreç henüz DİE verilerine yansıtılmamıştır. Mülksüzleşen kırsal kesim üreticilerinin kentlerde formal sektörde istihdamı çok zordur. Genel eğilim, kayıt-dışı sektörde istikrarsız işlerde çalışmaktır. Bunların önemli bir bölümü de ücretli çalışmadır. Kentsel bölgelerde (tarım-dışı sektörde) kadının işgücüne katılım oranında da bir düşme görülmektedir. Örneğin, 1996 Nisan hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre, kadınların işgücüne katılma oranı kentsel bölgelerde yüzde 14,6 iken, kırsal bölgelerde yüzde 48,6'dır. Kentlere göçen köylü kadınlar formal sektörde değil, kayıt-dışı ilişkiler içinde enformal sektörde çalışma eğilimindedir. Bu alandaki ücretli çalışma ise DİE verilerinde kayıtlarda gözükmemekte, son derece dinamik işgücü yapısı, DİE verilerine yansımamaktadır.

Günümüzde kırsal kesimden kentlere doğru hızlı bir göç ve kırsal kesim üreticilerinin geciktirilmiş mülksüzleşmesinde son derece hızlandırılmış bir süreç yaşanmaktadır. Bu süreç önümüzdeki yıllarda daha da hızlanacaktır. Bu süreci yaratan çeşitli etmenler vardır:

Tarım ve hayvancılığa verilen destek sistemli bir biçimde azaltılmaktadır. Subvansiyonlar ve destek fiyat uygulamaları, tarımda küçük üreticiliği çekici olmaktan çıkarmıştır. SEK, EBK ve Yem Fabrikaları gibi hayvancılığa büyük destek veren kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, hayvancılığı çökertmiştir. Çeşitli tarım ürünleri ve et ithalatında sağlanan kolaylıklar da küçük üreticiliğe dayalı tarımın ve hayvancılığın çökertilmesinde etkili olmuştur. PKK'nın terör eylemleri ve hükümetlerin karşı stratejisi de çok sayıda köyün boşalmasına veya boşaltılmasına ve 2-3 milyon dolayında olduğu tahmin edilen bir nüfusun geleneksel ekonomik faaliyetlerinden tamamıyla koparak mülksüzleşmelerine, kentlere göçlerine ve ucuz işgücü kaynağı olarak işsizler ordusu saflarını daha da büyütmelerine yol açmıştır<sup>6</sup>. Bu gelişmeler, DİE ve DPT verilerine yansımamıştır. Bu göçler, "yeni kent yoksulları" olarak isimlendirilen büyük bir kitle yaratmıştır.

Ekonomik nedenlerle ve PKK'nın terör eylemlerine doğrudan veya dolaylı olarak bağlı göçün özellikle Diyarbakır, Adana, Mersin, İstanbul ve İzmir gibi göç alan merkezlerde işsizlikte yol açtığı patlama kolaylıkla gözlenebilirken, DİE ve DPT verilerinde işsizlikte bir azalmadan söz edilebilmektedir.

Yukarıdaki çizelgede de görülebileceği gibi, DİE'nin hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre, Türkiye'deki açık işsizlerin sayısı 1994 yılı Nisan ayında 1,9 milyon iken, 1996 yılı Nisan ayında 1,4 milyona **gerilemiştir**. Kentlerdeki işsizlik ise 1994 yılı Nisan ayında 1,3 milyon düzeyindeyken, 1996 yılı Nisan ayında 952 bin düzeyindedir. DPT de, 1994 yılında yüzde 8,1 olan işsizlik oranının 1996 yılı Nisan ayında yüzde 6,3'e gerilediğini ileri sürmektedir<sup>7</sup>. Türkiye gerçeğiyle ve son yıllarda hızlanan işgücü dinamikleriyle bir parça ilgili bir kişinin bu iddiaları ciddiye alması mümkün değildir. İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun yayınladığı veriler de Türkiye'deki işsizlik düzeyini göstermemektedir<sup>8</sup>.

<sup>6</sup> Bir yabancı kaynak, Türk resmi kaynaklarının açıklamalarına göre 1994 yılı sonuna kadar güneydoğu Anadolu'da 2664 köyün ve mezranın boşaldığını veya boşaltıldığını ileri sürmektedir (Karlsen, G.M. (ed.), **Human Rights Report, Conflict Dynamics and Human Rights Problems**, Norwegian Institute of Human Rights, Oslo, 1996, s.64.). **Cumhuriyet** Gazetesi'nin 23.2.1997 Şubat tarihli sayısında ise, olağanüstü hal bölge valisi Necati Bilican'ın 900 köy ve 1600 mezranın boşaldığı veya boşaltıldığını söylediği belirtilmektedir.

<sup>7</sup> DPT, **1997 Yılı Programı**, s.36.

<sup>8</sup> İş ve İşçi Bulma Kurumu, **1995 İstatistik Yıllığı**, Yay.No.292, Ankara, 1996.

Diğer taraftan, Türkiye'de sermaye birikiminde ulaşılan düzey, kentsel bölgelerde küçük esnaf ve sanatkarın bir bölümünün tasfiyesini getirmektedir. Özellikle büyük sermayenin perakende ticarete doğrudan girmesi, kredi kartı kullanımının yaygınlaşarak bir ölçüde veresiye defterinin yerini alması ve hipermarketlerin hızla yayılması, bakkalların sayısında hızla bir azalmaya yol açmıştır.

Avrupa Birliği ile girilen gümrük birliği de bazı işletmelerin kapanmasına, bazılarında da istihdamın daraltılmasına neden olmuştur.

Bu gelişmelerin hiçbirini de DİE veya DPT verilerinden izlemek olanaklı değildir.

5 Nisan istikrar programı sonrasında işten çıkarmalarda da bir artış gözlenmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre, 1992 yılında 992 bin, 1993 yılında 929 bin, 1994 yılında 1 milyon 192 bin ve 1995 yılında da 820 bin kişi işten ayrılmıştır<sup>9</sup>. Ancak son yıllarda işten ayrılmalar özellikle kayıt-dışı sektörde yaşanmakta ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine yansımamaktadır.

### **Çalışanların İşyerindeki Durumu**

Türkiye'de ücretlilerin toplam faal işgücü içindeki oranı, gelişmiş ülkelere göre oldukça daha azdır. Ancak bu oranda son 40 yıllık dönemde önemli bir artış da gözlenmektedir.

1955 nüfus sayımı sonuçlarına göre, gelir getirici bir işte çalışanların yalnızca yüzde 14'ü ücretli ve aylıklıydı. Çalışanların yüzde 85,7'lik bölümü kendi hesabına çalışanlar veya ücretsiz aile çalışanlarıydı. Bu döneme ilişkin gözlemler, ücretlilerin önemli bir bölümünün tarımla ve toprak mülkiyetiyle bağlarının sürdüğünü göstermektedir<sup>10</sup>.

1980 nüfus sayımı sonuçlarına göre, ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlar içindeki oranı yüzde 33,4 olmuştu. Kendi hesabına çalışanların mutlak sayısı artarken (3,3 milyondan 4,3 milyona), çalışanlar içindeki oranı yüzde 23,2'ye gerilemişti. Ücretsiz aile çalışanlarının mutlak sayısı da artmış (6,7 milyondan 7,9 milyona), ancak oranı yüzde 57,4'ten yüzde 42,5'e gerilemişti.

1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre, ücretlilerin oranı yüzde 38,5 oldu. Kendi hesabına çalışanlarda ve ücretsiz aile çalışanlarında mutlak artışlar sürerken, oranlardaki gerileme de devam etti.

### **Çalışanların İşyerindeki Durumu**

	<b><u>Toplam Çalışan</u></b> <b><u>(bilinmeyenler haric)</u></b>	<b><u>Ücretli</u></b>	<b><u>İşveren</u></b>	<b><u>Kendi Hesabına Çalışan</u></b>	<b><u>Ücretsiz Aile Çalışanı</u></b>
1955					
Sayı	11.621.652	1.624.303	39.520	3.289.047	6.668.782
Oran (%)		14,0	0,3	28,3	57,4
1965					
Sayı	13.475.536	3.037.968	132.819	3.885.915	6.418.834
Oran (%)		22,5	1,0	28,8	47,6
1970					
Sayı	15.118.887	4.172.699	105.487	4.036.372	6.804.329

<sup>9</sup> Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Çalışma Hayatı İstatistikleri - Temmuz 1996**, Yay.No.20, Ankara, 1996, s.121.

<sup>10</sup> Türkiye'de ücretlilerin mülksüzleşmesi konusunda bkz. Koç, Y., "Türkiye'de Mülksüzleşme ve İşçi Sınıfının Oluşumu (1923-1946)," **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi, Olaylar - Değerlendirmeler**, Türkiye YOL-İŞ Sendikası Yay., Ankara, 1996, s.27-64; Koç, Y., "Türkiye'de Ücretlilerin Mülksüzleşmesi," **İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları**, Atalol Yay., İstanbul, 1991, s.191-199.

Oran (%)		27,6	0,7	26,7	45,0
1975					
Sayı	17.366.627	5.386.527	145.245	4.164.683	7.670.172
Oran (%)		31,0	0,8	24,0	44,2
1980					
Sayı	18.475.224	6.162.002	176.459	4.277.257	7.859.506
Oran (%)		33,4	1,0	23,2	42,5
1985					
Sayı	20.555.170	6.978.181	192.948	4.662.181	8.721.860
Oran (%)		33,9	0,9	22,7	42,4
1990					
Sayı	23.379.341	8.990.727	313.175	5.204.162	8.871.277
Oran (%)		38,5	1,3	22,3	37,9

Hanehalkı reislerinin işteki durumunun incelenmesi, gelir getirici bir işte çalışanlar içinde ücretlilerin oranının artışı daha belirgin bir biçimde göstermektedir.

1970 yılında hanehalkı reisleri içinde ücretlilerin oranı yüzde 35,0 iken, bu oran 1980 yılında yüzde 42,1 ve 1990 yılında da yüzde 46,6 olmuştur. Diğer bir deyişle, işgücünü satarak ücretli olarak çalışmaya hazır işsizler hesaba dahil edilmese bile, Türkiye'deki ailelerin yarısı ücretli ailesidir.

### Hanehalkı Reislerinin İşteki Durumu

	<u>Toplam</u> <u>(Bilinmeyen-</u> <u>ler Haric)</u>	<u>Ücretli</u>	<u>İşveren</u>	<u>Kendi</u> <u>Hesabına</u> <u>Çalışan</u>	<u>Ücretsiz</u> <u>Aile</u> <u>Çalışanı</u>
1970					
Sayı	5.434.230	1.901.786	71.758	3.421.976	38.710
Oran (%)		35,0	1,3	63,0	0,7
1975					
Sayı	6.159.606	2.404.713	105.840	3.624.006	25.047
Oran (%)		39,0	1,7	58,8	0,4
1980					
Sayı	6.978.803	2.936.641	141.880	3.803.880	96.402
Oran (%)		42,1	2,0	54,5	1,4
1985					
Sayı	7.664.919	3.274.970	152.567	4.122.670	114.712
Oran (%)		42,7	2,0	53,8	1,5
1990					
Sayı	8.776.169	4.092.964	244.582	4.300.913	137.710
Oran (%)		46,6	2,8	49,0	1,6

Türkiye'de dönem dönem yaygınlaşan bir uygulama, ek iş edinmektir. Nisan 1994 hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre, Türkiye'de bu tarihte gelir getirici bir işte çalışmakta olan 20,2 milyon kişinin 683 bininin asıl işinin yanı sıra bir ek işi vardı. 683 bin kişinin 341 bini ücretli, 41 bini işveren, 207 bini kendi hesabına çalışan, 93 bini de ücretsiz aile çalışanıydı <sup>11</sup>.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde kırsal kesimde küçük üreticilik belirleyicidir. Toprak ağalığının ve ortakçılık-yarıcılık ilişkisinin olduğu bölgelerde de, ağa ile ortakçı arasındaki ilişki ücretliliğe değil, kiracılığa dayanmaktadır. Ücretlilerin önemli bir bölümü kentlerde yaşamaktadır.

1955 nüfus sayımı sonuçlarına göre, ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı tüm ülkede yüzde 14 iken, bu oran 10 bin ve daha fazla nüfuslu yerlerde yüzde 56,0'ya yükseliyor, 10 binden az nüfuslu yerlerde yüzde 6,4'e düşüyordu. Ücretsiz aile çalışanlarının

<sup>11</sup> DiE, **Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları - Ekim 1994**, Yay.No.1876, Ankara, 1996, s.63.

gelir getirici bir işte çalışanlara oranı ülke genelinde yüzde 57,4 iken, kentsel bölgelerde yüzde 13,8 ve kırsal bölgelerde yüzde 65,2 düzeyindeydi.

1996 Nisan hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre, ücretliler, kentlerde gelir getirici bir işte çalışanların yüzde 69,2'sini oluştururken, 20 binin altındaki nüfuslu bölgelerde bu oran yüzde 19,1'di.

Türkiye'de enformal sektör giderek büyümektedir. Enformal sektör içinde kaçak olarak çalışan yerli ve yabancı işçi sayısında da hızlı bir artış söz konusudur. Ekonomik bunalıma ve özellikle de gümrük birliğine bağlı olarak, yeterli işletme sermayesi bulunmayan işletmeler, rekabet güçlerini artıracak teknolojik yatırım yapmak yerine, yasadışı yollardan işgücü maliyetini düşürme eğilimine girmektedir. Bunun en yaygın biçimi de yerli ve yabancı kaçak işçiliğin yaygınlaştırılması ve işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin gözardı edilmesidir. Taşeronluk da kaçak işçi istihdamının artması anlamına gelmektedir. Kaçak işçi sayısının 4 milyon dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Yabancı kaçak işçi sayısına ilişkin güvenilir tahmin yoktur.

Yeni uluslararası işbölümü ile birlikte, tüm dünyada çocuk istihdamında bir artış gözlenmektedir. Düşük işgücü maliyeti, itaatkarlığı ve sendikalaşma eğiliminin bulunmaması nedeniyle giderek daha yaygın bir biçimde istihdam edilen çocukların çok büyük bir bölümü kayıt-dışı sektördedir ve resmi verilerde gözükmemektedir. Ailelerin çocuklarını çalıştırma eğilimi de yoksulluğa ve örgün eğitimin maddi getirisinin düşmesine bağlı olarak, artmaktadır. Taşeronluk ve eve-iş-verme gibi uygulamalar da çocuk istihdamının artmasına yol açmaktadır.

Ücretlilerin bir bölümü belirli dönemlerde ücretli olarak çalışan tam mülksüzleşmemiş küçük üreticilerdir. Bu konumda olanların önemli bir bölümü tarım ve inşaat sektörlerinde mevsimlik işçi olarak çalışmaktadır. Kamu kesiminde Köy Hizmetleri Gn.Md., DSİ Gn.Md., Orman Gn.Md. gibi işyerlerinde de önemli sayıda mevsimlik işçi istihdamı vardır.

Türkiye'de ücretlilerin önemli bir bölümü kamu kesiminde çalışmaktadır. Kamu kesimindeki istihdam, "işçi," "memur" ve "sözleşmeli personel" statülerindedir.

1994 Ekim hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre, 8 milyon 360 bin kişi ücretli olarak çalışıyordu. Bu ücretlilerin yaklaşık 1,5 milyonunun haftalık fiili çalışma süresi 40 saatin altındaydı <sup>12</sup>. Gelişmiş ülkelerde kısmi süreli çalışma hızla yaygınlaşırken, Türkiye'de formal sektörde bu uygulamanın önemi oldukça azdır. Kayıt-dışı sektörde ise kısmi süreli çalışmadan çok, yasaların öngördüğü sürenin üstünde çalışma yaygındır.

### **Haftalık Çalışma Süresi**

<b><u>Haftalık Çalışma Süresi</u></b>	<b><u>Çalışan Ücretli (000)</u></b>
1 - 16 saat	88
17 - 35 saat	604
36 - 39 saat	769
40 saat	1.703
41 - 49 saat	2.195

Çalışanların işyerindeki durumuna ilişkin sınıflandırma, ekonomik ilişkilerde önem kazanan yeni olgular karşısında bazan yetersiz kalmaktadır. Son yıllarda tüm dünyada ve Türkiye'de yaygınlaşan "sahte" kendi hesabına çalışma uygulaması bu niteliktedir. Bu ilişkide, çalışan

<sup>12</sup> DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları - Ekim 1994, 1996, s.58.

kişi gerçekte bir işverenin ücretli çalışanı konumundayken, ilişkinin görünüşteki hukuksal biçimi, kendi hesabına çalışma biçimindedir.

Bu uygulamanın "kendi hesabına çalışma"ya yakın bir biçimi, acentelik ve tarımda belirli bir işverene bağımlı ve taahhütlü ürün üretmedir. Götürü veya kabala iş olarak bir-iki kişinin yaptığı iş, gerçekte ücretli çalışmadır. Eve-iş-verme uygulaması ise, çeşitli ülkelerde hizmet akdi çerçevesinde değerlendirilmeye başlanan bir parça başı ücretli çalışmadır. Son zamanlarda "kendi işini kurma" uygulamalarının teşviki, işçiyi koruyucu mevzuatı etkisiz kılacak ilişkiler kurma çabalarının bir parçasıdır.

Bu uygulamalar içinde son yıllarda en fazla önem kazananı "eve-iş-verme"dir.

1994 Ekim hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre, gelir getirici bir işte çalışan 20,4 milyon kişinin 294 bini evde çalışıyordu. Bu kişilerin 97 bini ücretli, 145 bini kendi hesabına çalışan ve 51 bini de ücretsiz aile çalışanıydı <sup>13</sup>. Ancak çeşitli araştırmalar, Türkiye'de evde çalışma veya eve-iş-verme sistemi içinde evlerde parça başı ücretle gerçekte işçilik yapanların sayısının bunun çok üstünde olduğunu göstermektedir.

1987 ve 1989 yıllarında İstanbul'da gerçekleştirilen toplam üç anketin sonuçları bu açıdan şöyle özetlenebilir:

Eve-iş-verme sistemi çoğunlukla kadınlar arasında yaygındır. 10 yıldan fazla süredir bu işi yapanlar kadınlar bile bu çalışmayı geçici nitelikte görmekte ve örgü işini bir hobi olarak değerlendirmektedir. Elde edilen gelir, "boş zamanı değerlendirme" olarak görülmektedir. Kadınların yüzde 90,4'ü evlidir ve ortalama yaş 34,2, ortalama çocuk sayısı 3,5'tur. Eşler ücretlidir. Haftalık çalışma süresi 22,15 saattir. Yapılan iş, dantel, dikiş, örgü ağırlıklıdır. Evde çalışmada ortalama süre 3,9 yıldır. Kadınların yalnızca yüzde 19'u geçmişte bir işte çalışmıştır. Kadınların çoğu, "kocalarının onları dışarda çalıştırmamasından dolayı gurur duymaktadır." İstanbul'da dışarıya iş yaptıran 128 dükkanla yapılan anketin sonuçlarına göre, bunların 57'si eve-iş-verme sistemi içinde işçi çalıştırmaktadır. Örgü işi yapan 19 şirketin eve-iş-verme sistemi içinde istihdam ettiği ortalama işçi sayısı 205'tir. 1987-89 yıllarında İstanbul'da 88 bin kadının eve-iş-verme sistemi içinde çalıştığı tahmin edilmektedir <sup>14</sup>.

İhlas Holding'in Türkiye Gazetesi'nde "her ev bir fabrika" sloganıyla başlattığı uygulama da, son yıllarda hızla yaygınlaşan bir ilişkinin önemli örneklerinden biridir <sup>15</sup>.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 26 sayılı Asgari Ücret Tespit Mekanizması Sözleşmesi, eve-iş-verme kapsamında çalışanlar için de asgari ücretin belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu da bu ilişkinin gerçekte bir hizmet ilişkisi olduğunun göstergelerinden biridir. Ancak Türkiye, onaylamış olduğu 26 sayılı Sözleşmenin bu hükmünü tüm uyarılara karşın sürekli olarak ihlal ettiği gibi, eve-iş-verme kapsamındaki çalışmayı hizmet akdi kapsamında değerlendirmemektedir.

## Ücretlilerin Sektörlere Dağılımı

Türkiye'de ücretlilerin sektörlere dağılımında, yeni uluslararası işbölümüne koşut bir değişiklik yaşanmaktadır.

Tarımdaki istihdam azalmaktadır. Tarımda istihdam edilen nüfusun payının azalmasının diğer bir boyutu, tarımda ücretli olarak çalışanların mutlak sayısında ve ücretliler içindeki

<sup>13</sup> DİE, **Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları - Ekim 1994**, 1996, s.97.

<sup>14</sup> Çınar, E.M., "Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Home-Working Women in İstanbul, Turkey," **World Development**, Vol.22, No.3, s.369-380, İngiltere, 1994.

<sup>15</sup> **Türkiye**, 16.10.1995.



payında gözlenen azalmadır. 1970 yılında tarım-ormancılık işkolunda 602 bin ücretli varken, bu sayı 1990 yılında 582 bine gerilemiştir. Tarımda ücretli olarak çalışanların önemli bir bölümü, tam mülksüzleşmemiş az topraklı yoksul köylülerdir.

1950'li ve 1960'lı yıllarda ithal ikameci sanayileşme politikaları çerçevesinde imalat sanayiinde istihdamda önemli bir artış yaşanmıştı. 1970'li ve 1980'li yıllarda imalat sanayiindeki istihdam, yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde ihracata yönelik sanayileşme modelinde gelişti. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayiinde çalışan ücretlilerin sayısı, endüstrileşmiş ülkelerde imalat sanayiinde çalışanların sayısından fazladır. Türkiye de bu sürece katkıda bulundu. İmalat sanayiinde çalışan ücretlilerin sayısı 831 binden 2,2 milyona yükselirken, bu kesimin toplam ücretliler içindeki payı yüzde 19,9'dan yüzde 24,3'e çıktı.

Görüldüğü gibi, bazı yazarların endüstrileşmiş ülkelerdeki gelişmelerden esinlenerek imalat sanayiinde istihdamın azaldığına ilişkin iddialarının tam tersine, gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de imalat sanayiinde istihdam, mutlak sayı ve toplam ücretliler içindeki pay olarak, artmaktadır.

1990 nüfus sayımı sonuçlarında imalat sanayiinde ücretli çalışanlara ilişkin rakamlar gerçek durumun gerisindedir. Son yıllarda ihracata yönelik üretimin yaygın olduğu sektörlerde yeni istihdamın önemli bir bölümü enformal sektörde yaratılmaktadır. Özellikle eve-iş-verme sistemi içinde çalışanların tama yakını gerçekte imalat sektöründeki ücretlilerdir. Bu rakamlar da eklenebilse, ücretlilerin giderek artan bir bölümünün imalat sanayiinde istihdam edildiği görülebilecektir.

İnşaat sektöründe ücretlilerin istihdamında da bir artış gözlenmektedir. İnşaat sektörü, ücretli işgücü piyasasına yeni girenlerin, tam mülksüzleşmemiş ve geçici sürelerle çalışma niyetindeki köylülerin ve başka işkollarında işten çıkarılıp kendi alanlarında sürekli bir iş buluncaya kadar geçici olarak çalışmak isteyenlerin öncelikli alanıdır.

Toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe istihdam edilen ücretlilerin mutlak sayısında önemli bir artış görülmekle birlikte, 1970 ile 1990 yılları arasında bu sektördeki ücretlilerin toplam ücretliler içindeki payı yüzde 33,8'den yüzde 34,6'ya çıkmıştır.

### **Ücretlilerin Sektörlere Dağılımı**

	<b><u>1970</u></b> <b><u>(Sayı)</u></b>	<b><u>1970</u></b> <b><u>Oran</u></b> <b><u>(%)</u></b>	<b><u>1975</u></b> <b><u>(Sayı)</u></b>	<b><u>1975</u></b> <b><u>Oran</u></b> <b><u>(%)</u></b>	<b><u>1980</u></b> <b><u>(Sayı)</u></b>	<b><u>1980</u></b> <b><u>Oran</u></b> <b><u>(%)</u></b>	<b><u>1985</u></b> <b><u>(Sayı)</u></b>	<b><u>1985</u></b> <b><u>Oran</u></b> <b><u>(%)</u></b>	<b><u>1990</u></b> <b><u>(Sayı)</u></b>	<b><u>1990</u></b> <b><u>Oran</u></b> <b><u>(%)</u></b>
Tarım-Orman	601.710	14,4	1020.615	18,9	588.646	9,6	523.710	7,5	582.048	6,5
Madencilik	108.180	2,6	111.248	2,1	128.572	2,1	134.568	1,9	127.858	1,4
İmalat Sanayii	830.691	19,9	1066.057	19,8	1.499.879	24,3	1728.794	24,8	2.184.677	24,3
Elektrik-Gaz-Su	14.523	0,3	19.209	0,4	33.105	0,5	23.224	0,3	80.324	0,9
İnşaat	410.696	9,8	463.371	8,6	708.730	11,5	697.366	10,0	1.125.193	12,5
Ticaret- Lokanta- Otel	207.871	5,0	334.284	6,2	343.911	5,6	493.447	7,1	776.094	8,6
Ulaştırma-Haberleşme	209.988	5,0	258.311	4,8	275.594	4,5	330.969	4,7	448.023	5,0
Banka-Sigorta-Diğer	122.383	2,9	195.542	3,6	248.833	4,0	326.763	4,7	455.131	5,1
Toplumsal ve Kişisel Hizmetler	1410.398	33,8	1704.296	31,6	2.249.476	36,5	2639.823	37,8	3.109.769	34,6
Diğer	256.259	6,1	213.594	4,0	85.256	1,4	79.517	1,1	101.610	1,1
<b>Toplam</b>	<b>4172.699</b>		<b>5386.527</b>		<b>6.162.002</b>		<b>6978.181</b>		<b>8.990.727</b>	

## İllere Göre Ücretliler

Türkiye'de ücretliler belirli illerde yoğunlaşmaktadır. Ücretlilerin illere göre dağılımında iki ölçüt kullanılabilir: (a) İldeki ücretlilerin Türkiye'deki tüm ücretlilere oranı, (b) İldeki ücretlilerin ildeki gelir getirici işte çalışanlar toplamına oranı.

1955 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de 1,6 milyon ücretli vardı. Ücretlilerin, gelir getirici bir işte çalışanlara oranı yüzde 14 idi. Bu ücretlilerin yüzde 21'i İstanbul ili sınırları içinde yaşıyordu. İstanbul ilinde gelir getirici bir işte çalışanların yüzde 51,8'i ücretliydi.

1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de 9,0 milyon ücretli vardı. Ücretlilerin, gelir getirici bir işte çalışanlara oranı yüzde 39 idi. Bu ücretlilerin yüzde 21'i İstanbul ili sınırları içinde yaşıyordu. İstanbul ilinde gelir getirici bir işte çalışanların yüzde 74'ü ücretliydi.

1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'deki ücretlilerin yüzde 37'si İstanbul, Ankara ve İzmir'de toplanmıştı. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Antalya, Konya, Kocaeli, İçel ve Manisa'daki ücretlilerin toplamı, Türkiye'deki tüm ücretlilerin yüzde 55'ini oluşturuyordu.

1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'nin 5 ilinde ücretlilerin gelir getirici işlerde çalışanlar toplamına oranı yüzde 50'nin üstündeydi. Bu oran, İstanbul'da yüzde 74,3, Ankara'da yüzde 68,7, İzmir'de yüzde 60,8, Kocaeli'de yüzde 57,3 ve Bursa'da yüzde 50,9 idi. Ücretlilerin oranının yüzde 40-50 arasında olduğu iller ise Eskişehir, Tekirdağ, Adana, Aydın, Kayseri, Gaziantep, Kırıkkale ve Kırklareli idi.

Aşağıdaki çizelgede 1985 ve 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre her ildeki ücretli sayısı ile, ildeki ücretlilerin Türkiye'deki toplam ücretlilere oranı ve ildeki ücretlilerin ilde gelir getirici bir işte çalışanlara oranı sunulmaktadır.

## İllere Göre Ücretliler

	<b>1985</b>	<b>1985</b>	<b>1985</b>	<b>1990</b>	<b>1990</b>	<b>1990</b>
	<b>İş Sahibi Ücretli</b>	<b>İş Sahibi Ücretli-</b>	<b>İş Sahibi Ücretli-</b>	<b>İş Sahibi Ücretli</b>	<b>İş Sahibi Ücretli-</b>	<b>İş Sahibi Ücretli-</b>
		<b>ler İçinde Oranı</b>	<b>rin İldeki Çalışan</b>		<b>ler İçinde Oranı</b>	<b>lerin İldeki Çalışan</b>
		<b>(%)</b>	<b>Faali İşgücüne</b>		<b>(%)</b>	<b>ne Oranı (%)</b>
			<b>Oranı (%)</b>			
Adana	265.301	3,80	44,98	299.907	3,34	44,00
Adıyaman	23.616	0,34	13,71	33.971	0,38	16,80
Afyon	56.739	0,81	18,27	80.492	0,90	23,50
Ağrı	33.162	0,48	19,49	33.602	0,37	19,00
Aksaray				25.689	0,29	19,10
Amasya	37.202	0,53	22,77	42.078	0,47	25,30
Ankara	679.283	9,73	62,30	758.361	8,43	68,70
Antalya	120.754	1,73	27,82	209.651	2,33	37,70
Artvin	25.721	0,37	22,77	26.577	0,30	24,30
Aydın	139.400	2,00	39,13	177.579	1,98	43,75
Balıkesir	115.628	1,66	26,42	148.150	1,65	31,70
Batman				27.393	0,30	24,50
Bayburt				9.670	0,11	19,00
Bilecik	25.847	0,37	32,45	32.312	0,36	38,00
Bingöl	11.757	0,17	11,33	17.780	0,20	16,50
Bitlis	18.562	0,27	16,51	24.936	0,28	20,00
Bolu	58.445	0,84	23,38	78.131	0,87	28,00
Burdur	29.903	0,43	24,54	35.473	0,39	28,00
Bursa	218.248	3,13	40,31	337.189	3,75	50,90
Çanakkale	65.457	0,94	29,39	78.352	0,87	31,50
Çankırı	21.873	0,31	17,55	28.287	0,31	21,50
Çorum	43.084	0,62	15,36	55.324	0,62	19,50
Denizli	94.054	1,35	30,12	122.473	1,36	33,30
Diyarbakır	87.861	1,26	26,91	107.156	1,19	29,40
Edirne	67.316	0,96	32,65	77.015	0,86	35,20
Elazığ	48.898	0,70	27,20	56.058	0,62	30,70

Erzincan	39.407	0,56	29,18	43.809	0,49	32,30
Erzurum	84.381	1,21	23,28	89.522	1,00	25,20
Eskişehir	96.771	1,39	43,65	116.713	1,30	49,00
Gaziantep	116.258	1,67	36,72	158.698	1,77	41,50
Giresun	35.982	0,52	15,49	48.937	0,54	20,70
Gümüşhane	18.555	0,27	13,86	15.532	0,17	19,50
Hakkari	19.203	0,28	23,68	22.348	0,25	31,40
Hatay	121.684	1,74	32,13	139.785	1,55	31,30
Isparta	52.688	0,76	30,60	73.845	0,82	37,10
İçel	146.024	2,09	35,11	197.735	2,20	39,20
İstanbul	1.371.718	19,66	73,21	1.886.241	20,98	74,30
İzmir	513.585	7,36	56,88	657.090	7,31	60,80
Kah.Maraş	83.932	1,20	24,78	98.242	1,09	26,60
Karaman				21.285	0,24	22,40
Kars	56.667	0,81	16,61	58.530	0,65	18,40
Kastamonu	37.480	0,54	16,40	47.248	0,53	20,60
Kayseri	112.753	1,62	36,14	143.036	1,59	42,40
Kırıkkale				47.238	0,53	40,8
Kırklareli	57.158	0,82	36,83	66.176	0,74	40,40
Kırşehir	20.345	0,29	19,86	26.945	0,30	25,70
Kocaeli	138.508	1,98	52,56	198.601	2,21	57,30
Konya	168.770	2,42	23,05	205.936	2,29	28,20
Kütahya	67.731	0,97	26,18	77.666	0,86	27,70
Malatya	65.020	0,93	24,64	84.541	0,94	30,60
Manisa	157.233	2,25	30,12	190.450	2,12	32,30
Mardin	46.736	0,67	18,90	42.018	0,47	21,40
Muğla	67.917	0,97	26,94	100.967	1,12	32,70
Muş	17.747	0,25	12,44	19.939	0,22	12,60
Nevşehir	24.619	0,35	18,94	34.618	0,39	24,80
Niğde	44.555	0,64	19,16	28.135	0,31	18,90
Ordu	45.057	0,65	12,61	66.250	0,74	16,80
Rize	44.850	0,64	25,62	37.765	0,42	23,30
Sakarya	71.842	1,03	26,74	95.069	1,06	29,50
Samsun	104.067	1,49	20,97	120.598	1,34	22,80
Şanlıurfa	67.868	0,97	23,61	89.151	0,99	25,50
Şırnak				30.065	0,33	29,10
Siirt	36.506	0,52	20,52	20.866	0,23	23,90
Sinop	21.322	0,31	15,27	25.663	0,29	19,20
Sivas	68.047	0,98	21,02	80.639	0,90	25,10
Tekirdağ	80.404	1,15	39,08	106.695	1,19	44,80
Tokat	47.359	0,68	15,20	58.834	0,65	17,60
Trabzon	72.954	1,05	21,35	93.483	1,04	25,10
Tunceli	11.899	0,17	17,54	14.550	0,16	24,00
Uşak	27.362	0,39	22,36	38.316	0,43	28,70
Van	36.182	0,52	17,39	50.345	0,56	21,70
Yozgat	31.687	0,45	12,43	42.821	0,48	15,80
Zonguldak	139.237	2,00	37,64	154.305	1,72	33,10

## İşyeri Büyüklüğüne Göre Ücretliler

Türkiye'de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Sosyal Sigortalar Kurumu kayıtlarına göre, işyerleri oldukça küçüktür. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na göre, Türkiye'deki toplam 488 bin işyerinden 428 bini 1-9 işçi çalıştırmaktadır. Sosyal Sigortalar Kurumu'na göre ise, toplam 691 bin işyerinin 646 bininde çalışan sigortalı sayısı 1 - 9'dur.

Türkiye'de küçük işyerleri yaygındır. Ancak, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın ve Sosyal Sigortalar Kurumu'nun "işyeri" kavramları arasında farklar vardır ve bu kuruluşların "işyeri"nden anladığı, şirket veya işletmeden çok farklıdır.

Türkiye'de küçük işletmelerin yaygınlığı, kayıt-dışı sektörle yakından bağlantılıdır. Ayrıca, taşeronlaşma da küçük işletmeciliği teşvik etmektedir. Diğer taraftan, bazı işçilik giderlerinin 10 ve daha fazla sayıda işçi istihdamında gündeme gelmesi, küçük işletmeciliği teşvik etmektedir.

Küçük işletmenin işveren açısından önemli bir avantajı, sendikasılaştırılmadır. Son yıllarda, sendikasılaştırma amacıyla işyerini bölmek için çeşitli örnekler yaşanmıştır. Denizli yöresinde 250 dolayında işçi çalıştıran bir şirket kısa bir süre içinde kağıt üzerinde 28 işyerine dönüşmüş ve işyeri hekimi de dahil olmak üzere çeşitli yükümlülüklerden kurtulduğu gibi, işyerlerinde sendika da kalmamıştır.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre 1996 yılı Temmuz ayında Türkiye'de işçi istihdamına göre işyerleri ve buralarda çalışan toplam işçi sayıları aşağıda sunulmaktadır

<sup>16</sup>

### **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na Göre İşyerleri ve İşçi Sayıları (Temmuz 1996)**

<u>İşçi Sayısı</u>		<u>Toplam</u>	<u>Kamu</u>	<u>Özel</u>
1-9	İşçi Sayısı	1.054.046	35.047	1.018.999
	İşyeri Sayısı	427.861	11.069	416.792
10-24	İşçi Sayısı	532.236	43.222	489.014
	İşyeri Sayısı	35.878	2.767	33.111
25-49	İşçi Sayısı	418.125	53.462	364.663
	İşyeri Sayısı	12.208	1.523	10.685
50-99	İşçi Sayısı	425.660	86.144	339.516
	İşyeri Sayısı	6.186	1.214	4.972
100-249	İşçi Sayısı	558.409	176.059	382.350
	İşyeri Sayısı	3.694	1.123	2.571
250-499	İşçi Sayısı	404.090	178.817	225.273
	İşyeri Sayısı	1.175	509	666
500-999	İşçi Sayısı	303.683	163.687	139.996
	İşyeri Sayısı	448	239	209
1000-4999	İşçi Sayısı	286.872	184.617	102.255
	İşyeri Sayısı	177	111	66
5000 +	İşçi Sayısı	68.174	47.741	20.433
	İşyeri Sayısı	7	4	3
TOPLAM	İşçi Sayısı	4.051.295	968.796	3.082.499
	İşyeri Sayısı	487.634	18.559	469.075

Sosyal Sigortalar Kurumu'na göre işyerleri ve buralarda çalışan sigortalı sayıları da aşağıdadır <sup>17</sup>.

### **SSK'ya Göre İşyerleri ve Sigortalılar**

<u>Sigortalı Grubu</u>	<u>İşyeri Sayısı</u>	<u>Sigortalı Sayısı</u>
1	320.204	320.204
2-9	325.454	1.240.338
10-24	25.013	413.164
25-49	10.625	394.755
50-99	5.091	365.720
100-249	3.124	510.853
250-499	947	340.541
500-999	413	297.914
1000 +	152	319.127
	691.023	4.202.616

<sup>16</sup> Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Çalışma Hayatı İstatistikleri - Temmuz 1996**, Yay.No.20, Ankara, 1996, s.97-99.

<sup>17</sup> SSK, **1994 Faaliyet Raporu**, Yay.No.573, Ankara, 1995, s.13.

## Ücretlilerin Eğitim Durumu

Türkiye'de genel eğitim düzeyi ve ücretlilerin eğitim düzeyi hızlı bir biçimde gelişmektedir. 1970 yılında ücretlilerin yüzde 19'u okuma yazma bilmezken, bu oran 1990 yılında yüzde 5'e düşmüştür. Buna karşılık, lise ve dengi okul mezunu ücretlilerin tüm ücretlilere oranı 1970 yılında yüzde 10'dan 1990 yılında yüzde 18'e, yüksek okul ve fakülte mezunlarının oranı da yüzde 4'ten yüzde 12'ye çıkmıştır.

1970 ve 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre ücretlilerin eğitim durumları aşağıda sunulmaktadır.

### Ücretlilerin Eğitim Durumu

	<u>Ücretli Sayısı</u> <u>(1970)</u>	<u>Oran</u> <u>(%)</u> <u>(1970)</u>	<u>Ücretli Sayısı</u> <u>(1990)</u>	<u>Oran</u> <u>(%)</u> <u>(1990)</u>
Toplam	4.172.699		8.990.727	
Okuma yazma bilmeyen	777.455	18,6	430.567	4,8
Okuma yazma bilip, herhangi bir okul mezunu olmayan	424.046	10,2	171.915	1,9
İlkokul mezunu	2.053.490	49,2	4.787.068	53,2
Ortaokul mezunu	272.958	6,5	965.240	10,7
Ortaokul dengi okul mezunu	14.070	0,3	4.574	0,1
Lise mezunu	160.689	3,9	1.031.807	11,5
Lise dengi okul mezunu	236.552	5,7	554.900	6,2
Yüksek okul ve fakülte mezunu	172.663	4,1	1.037.353	11,5
Okul bitirmemiş	60.776	1,5	2.538	0,0
Durumu bilinmeyen	----	----	4.765	0,1

Eğitimle ilgili diğer bir gelişme ise, artık eğitimin sınıf değiştirmede veya aynı sınıf içinde daha üst tabakalara tırmanmada bir araç olmaktan büyük ölçüde çıkmasıdır. 1960'lı yıllara kadar üniversite ve hatta lise öğrenimi, kişinin geleceğini güvence altına almasını sağlayan güçlü bir araçtı. Eğitimli insangücünün, eğitimli insangücüne olan talepten çok daha hızlı artmasına bağlı olarak, eğitimin bu niteliği ortadan kalktı. Bu da, ücretli olanların genel eğitim düzeyinin yükselmesine ve ücretliler arasında eğitime dayalı tabakalaşmaların önemini yitirmesine yol açtı. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre, gelir getirici bir işte çalışan 1 milyon 224 bin üniversite yüksek okul mezununun yüzde 85'i ücretli olarak istihdam ediliyordu. Ücretlilerin mimar ve mühendisler içinde oranı yüzde 91, tıp ile ilgili mesleklerdeki oranı yüzde 90, öğretimle ilgili mesleklerdeki oranı da yüzde 99,4 idi.

## Ücretlilerin Cinsiyeti

1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'deki ücretlilerin yüzde 16,6'sı kadındır. 1996 Nisan hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre ise, kadınların oranı 16,7'dir. Kadınların işgücüne katılım oranında düşme yaşanırken, ücretliler içinde kadınların oranının artması, nüfusun tarımdan tarım-dışı sektörlere kaymasının bir sonucudur. Ancak kadınların ücretli işgücüne gerçek katılım oranları yüzde 17'nin oldukça üstündedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, eve-iş-verme uygulaması sistemli bir biçimde yaygınlaştırılmaktadır. Bu şekilde çalışan kadınların büyük bir bölümü kendilerini ücretli olarak çalışıyor kabul etmemekte veya bu uygulamayı, vergi kapsamına alınma korkusu veya başka kaygılarla, gizlemektedir.

1955-1990 döneminde nüfus sayımı sonuçlarına göre ücretlilerin cinsiyete göre sayı ve oranları aşağıda sunulmaktadır.

### **Ücretlilerin Cinsiyeti**

<b><u>Yıl</u></b>	<b><u>Ücretli</u></b>	<b><u>Erkek (Sayı)</u></b>	<b><u>Erkek (Oran) (%)</u></b>	<b><u>Kadın (Sayı)</u></b>	<b><u>Kadın (Oran) (%)</u></b>
1955	1.624.303	1.423.544	87,6	200.759	12,4
1965	3.037.968	2.733.717	90,0	304.251	10,0
1970	4.152.699	3.557.596	85,7	595.103	14,3
1975	5.386.527	4.510.014	83,7	876.513	16,3
1980	6.162.002	5.216.151	84,7	945.851	15,3
1985	6.978.180	5.905.700	84,6	1.072.481	15,4
1990	8.990.727	7.501.464	83,4	1.489.263	16,6

Ücretsiz aile çalışanlarının büyük bir bölümünün kadın olması ve bunların tarım-hayvancılık-ormancılık sektöründe istihdam edilmesi, Türkiye'de işgücünün hızla değişecek özelliklerinden biridir. Nüfus sayımı sonuçlarından da görüldüğü gibi, ücretsiz aile çalışanlarının yüzde 70'inden fazlası kadındır. Tarım sektöründe yaşanan ve önümüzdeki yıllarda daha da hızlanacak olan yapısal değişiklik ve mülksüzleşme süreci, tarımdan tarım dışına göçlere ve bu kategorinin hızla azalmasına yol açacaktır.

1955-1990 döneminde nüfus sayımı sonuçlarına göre ücretsiz aile çalışanlarının cinsiyete göre sayı ve oranları aşağıda sunulmaktadır.

### **Ücretsiz Aile Çalışanlarının Cinsiyeti**

<b><u>Yıl</u></b>	<b><u>Ücretsiz Aile Çalışanı</u></b>	<b><u>Erkek (Sayı)</u></b>	<b><u>Erkek (Oran) (%)</u></b>	<b><u>Kadın (Sayı)</u></b>	<b><u>Kadın (Oran) (%)</u></b>
1955	6.668.782	1.871.342	28,1	4.797.440	71,9
1965	6.418.834	1.737.448	27,1	4.681.386	72,9
1970	6.804.329	1.984.092	29,2	4.820.237	70,8
1975	7.670.271	2.648.645	34,5	5.021.626	65,5
1980	7.859.506	2.323.995	29,6	5.535.511	70,4
1985	8.721.860	2.663.495	30,5	6.058.365	69,5
1990	8.871.277	2.584.412	29,1	6.286.865	70,9

## **Sonuç**

Türkiye'de ekonomik ve toplumsal yaşamda yaşanan hızlı ve köklü değişimler, işgücünün yapısında da önemli değişikliklere yol açmaktadır. DİE ve DPT'nin günümüzde yayınlanan verileri, kullanılan yöntem ve araçların duraganlığına ve yetersizliğine bağlı olarak, bu köklü değişimi yansıtmaktan uzaktır. 1980'li ve özellikle de 1990'lı yıllar, Türkiye'nin yeni ekonomik koşullara, yeni uluslararası işbölümüne ve yeni uluslararası siyasal koşullara uyum sağlama sürecinin işgücünün yapısı üzerinde derin etkilerinin yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçecektir.